

УДК 378.35:37.013.77:374.1

М 38

Світлана МАЩАК

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У СФЕРІ НАВЧАННЯ ТА САМОНАВЧАННЯ

У статті проаналізовано змістові характеристики професійної компетентності майбутніх педагогів. Запропоновано модель її розвитку, яка окреслює психолого-педагогічні умови, шляхи та засоби формування їх професійної компетентності у сфері навчання та самонавчання в умовах педагогічного університету. Констатовано, що професійна компетентність майбутніх педагогів у сфері навчання та самонавчання – одна із основних умов входження у педагогічну професію і досягнення акмеологічних варіантів професійного становлення.

Ключові слова: професійна компетентність, знання, вміння, навички, навчання, самонавчання, модель професійної компетентності майбутнього педагога.

Постановка проблеми. Підготовка професійно компетентного вчителя у сфері навчання та самонавчання в умовах технологізації і гуманізації педагогічної освіти – одне із актуальних завдань психологічної науки. Предметом наукових дискусій залишається питання формування професійно важливих рис особистості майбутнього педагога, моделей, шляхів і засобів становлення педагогічної майстерності, збереження стійких психічних властивостей і станів, які сприятимуть ефективній реалізації сучасних тенденцій компетентнісного підходу. Дослідження цих проблем має важливе теоретичне значення, адже обґрунтовує основні тенденції у формуванні професійної компетентності. Однак не менш актуальним є прикладний аспект

окресленої проблеми: потреба у забезпеченні розвивального середовища для набуття провідних знань, умінь і навичок реалізації професійних функцій на етапі первинної професіоналізації (впродовж навчання у ВНЗ).

Аналіз змісту поняття “професійна компетентність” охоплює базові характеристики: знання, норми, цінності, вміння і навички, досвід у педагогічній діяльності. Професійна компетентність формується, розвивається, проявляється і поглиблюється у ній [7, 106]. Таке розуміння є важливим для побудови моделі компетентного випускника педагогічного закладу у сфері навчання та самонавчання, формуванні критеріїв оцінки досягнень суб’єктів освіти, професійно-фахової педагогічної діяльності майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структуру професійної компетентності майбутнього педагога у сфері навчання та самонавчання складають такі основні елементи, як знання, вміння, навички, досвід, особистісні якості, професійна культура. Важко не погодитися із сучасними науковцями (І. Бех, В. Бондар, Л. Долинська, Н. Чепелева, В. Семиченко), які обґрунтовують тезу про те, що оволодіння майбутніми педагогами теоретичними знаннями – це їх включення до процесу активного творення інформації. Психолого-педагогічні дослідження доводять, що в моделі професійно компетентного вчителя повинні “гармонізуватися” інструментальні компоненти. Їх утворює поєднання особистісних і професійних властивостей, матеріальними формами яких є знання, вміння, обсяг навичок, активність, самостійність, самонавчання, індивідуальність, а також професійні якості – комунікативність, тактовність, емоційна врівноваженість, адекватність планування, доброзичливість, певний вектор професіоналізації, єдність теоретичної і практичної підготовки [3, 17]. Н.А. Дергунова розглядає розвиток і формування професійної компетентності як керований процес становлення професіоналізму засобами освіти й самоосвіти [2, 22].

Незважаючи на активний інтерес до окреслених питань, змістові характеристики професійної компетентності у сфері навчання та самонавчання студентів педагогічного університету досліджені недостатньо, відсутнє єдине цілісне розуміння

сутності досліджуваного психологічного феномену і психолого-педагогічних засобів та його шляхів формування. Тому існує необхідність створення моделі розвитку професійно компетентного педагога у сфері навчання та самонавчання в умовах вищого педагогічного закладу.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні аспекти проблеми розвитку і формування професійної компетентності майбутнього вчителя у сфері навчання та самонавчання в умовах навчальної діяльності студента у педагогічному ВНЗ, обґрунтувати необхідність створення моделі майбутнього професійно компетентного педагога.

Концептуальні ідеї дослідження ґрунтуються на визнанні, що розвиток та формування професійної компетентності майбутнього вчителя у сфері навчання і самонавчання – це процес оволодіння стійкими, інтегрованими, системними знаннями із психології, педагогіки, фахових методик, уміння застосовувати їх у нестандартних та нових ситуаціях, розвиток особистісних якостей і властивостей, які забезпечують особистості вчителя продуктивну професійну діяльність. Н. Іванцова основними компонентами професійної компетентності майбутнього вчителя у сфері навчання та самонавчання вважає:

1. Знання як логічну інформацію про навколишній світ, предмет викладання, внутрішній світ людини, які зафіксовані у її свідомості.

2. Уміння – психічні утворення, які сприяють засвоєнню студентом способів та навичок педагогічної діяльності.

3. Навички – дії, сформовані у процесі повторення і доведені до автоматизму.

4. Професійну позицію – систему сформованих установок, орієнтацій, ставлень і оцінок внутрішнього й навколишнього досвіду, реальності і перспектив, рівня і характеру домагань, які визначають характер дій, поведінки педагога.

5. Індивідуально-психологічні особливості – поєднання різноманітних структурно-функціональних компонентів психіки, які визначають індивідуальність, стиль навчання і діяльності майбутнього вчителя, вияв поведінкових особистісних тенденцій, вміння вчитися самостійно.

6. Акмеологічні варіанти – внутрішні мотиви, які зумовлюють потребу у саморозвитку, творчості і самовдосконаленні майбутнього вчителя [3, 20].

На наш погляд, професійна компетентність майбутнього вчителя у сфері навчання і самонавчання є складною особистісно-професійною системною якістю. Вона забезпечує на особистісному рівні самоорганізацію відповідно до вимог професійної діяльності і виявляється в актуальному стані у різних формах компетенцій (психологічної, педагогічної, інформаційної тощо), які формуються, вдосконалюються, активно розвиваються впродовж усіх років навчання студента у педагогічному ВНЗ, під час проходження педагогічних та магістерських практик.

Зауважимо, що вища педагогічна освіта України будується на засадах професіограми вчителя середньої загальноосвітньої школи (назви її можуть змінюватися – кваліфікаційна карта, атлас). Професіограма є своєрідним паспортом, який містить сукупність особистісних якостей, психолого-педагогічних, спеціальних знань і умінь, необхідних учителю. Саме на основі цього документа складають навчальні плани, за якими визначають кількість і диференціацію навчального навантаження за дисциплінами та спецкурсами; а вимоги до знань, умінь і навичок майбутнього педагога закладені у програмах професійної підготовки та підручниках. У професіограмі вчителя відображені морально-психологічні риси, необхідні для майбутньої навчальної і виховної роботи з дітьми, і які слід розвивати, формувати у процесі самонавчання, самовиховання і навчально-виховної діяльності студента у стінах педагогічного ВНЗ.

Предметна підготовка (блок спеціальних дисциплін) майбутнього педагога спрямована на засвоєння логіки розгортання змісту конкретного наукового знання як складової частини загальнолюдської культури і засобу розвитку особистості учня. Вона включає вивчення дисциплін, необхідних для тієї чи тієї галузі знань і діяльності (математика, філологія, історія, біологія) на сучасному рівні розвитку науки. Саме тоді професійна компетентність майбутнього педагога – це особистісні можливості учителя, які дають йому змогу самостійно й ефективно

реалізувати мету педагогічної діяльності. Для цього потрібно оволодіти основами психологічної та педагогічної теорії, вміти застосовувати її у практичній діяльності. Професійна компетентність учителя – це єдність сформованої теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності [5, 69].

Зміст психолого-педагогічних знань зазначений у навчальних програмах. Психолого-педагогічна готовність студента до педагогічної діяльності складається зі знань методологічних основ і категорій психології, педагогіки; закономірностей соціалізації і розвитку особистості; технологій навчання та виховання; закономірностей вікового фізичного і психічного розвитку дітей, підлітків, юнацтва. Вона складає основу гуманістично орієнтованого мислення педагога [3, 17]. Зауважимо, що психолого-педагогічні і спеціальні (предметні) знання є необхідною, але недостатньою умовою розвитку професійної компетентності. Практичне розв'язання педагогічних завдань забезпечують уміння і навички, передумовою сформованості яких виступають теоретико-практичні і методичні знання. Психолого-педагогічні уміння – це сукупність послідовно розгорнутих дій, що ґрунтуються на теоретичних знаннях. Частина цих дій може бути автоматизованою (навички). Через педагогічні уміння розкривається структура професійної компетентності майбутнього педагога у сфері навчання та самонавчання. Але особистість студента формується під провідним впливом особистості і діяльності викладача, який через свою особу транслює соціальний освітній досвід. Технологічний підхід формування готовності майбутніх учителів до розв'язання соціально-педагогічних завдань передбачає якісні зміни всіх складових дидактичної системи: мети, змісту навчальної інформації, засобів педагогічної комунікації, форм та методів педагогічної взаємодії, суб'єктів педагогічного процесу, а також розвиток професійної і пізнавальної мотивації, формування педагога як творчої особистості [6, 129].

Соціальний статус студента передбачає значне розширення (порівняно з попереднім шкільним етапом) сфери навчання, спілкування і діяльності. Студент-педагог усвідомлює свою приналежність до нового колективу, входить до широкого кола суспільних, політичних, юридичних, професійних та інших

відносин. Завдяки цьому у нього розширюється світогляд, формується характер, будуються реальні життєві плани, зростає відповідальність та вимогливість до себе. Студент намагається знайти своє місце у життєтворчості відповідно до власних уподобань, інтересів. З огляду на це, перспективи розвитку вищої педагогічної освіти передбачають поступовий перехід від пояснювально-репродуктивного типу навчання до створення оптимальних умов для інтелектуального розвитку студента, творчого застосування ним засвоєних знань, оволодіння методами самостійної пізнавальної діяльності, усвідомлення потреби постійно розвиватися і самовдосконалюватись. Випускник педагогічного ВНЗ повинен здобути достатні навички самостійної роботи, вміння планувати свій навчальний час і займати активну позицію до професійної діяльності. Формування сучасного вчителя при високій мобільності технологій, непередбачуваності економічних процесів можливе лише за бажання та вміння вчитися самостійно впродовж професійного становлення, орієнтуватися у мінливих умовах життя. Процеси глобалізації в усіх сферах суспільного життя вимагають від молодшої людини вміння успішно й ефективно інтегруватися в різні соціуми, самовизначатися у житті, активно діяти, враховуючи постійні зміни на світовому ринку праці. Професійна компетентність формується насамперед завдяки власним зусиллям людини як наслідок саморозвитку, професійного та особистісного зростання, синтезу професійного й життєвого досвіду. Впродовж навчання компетентність студента зростає через засвоєння спеціальних та загальнокультурних знань, оволодіння різними практичними методами роботи, прояв професійної критичності мислення.

Професійна компетентність майбутнього педагога у сфері навчання та самонавчання включає оволодіння професійною діяльністю на достатньо високому рівні як здатність проектувати свій подальший професійний шлях (спеціальна компетентність); користування прийомами професійного спілкування і співпраці й усвідомлення соціальної відповідальності за результати своєї педагогічної діяльності (соціальна компетентність); володіння прийомами особистісного самовираження та індивідуального саморозвитку в межах педагогічної професії, готовність до

професійного зростання, позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності загалом (індивідуальна компетентність). Життєва компетентність майбутнього педагога розвивається на основі всього життєвого досвіду і обов'язково включає професіоналізацію особистості студента під час навчання у педагогічному ВНЗ. Життєва компетентність містить *загально-культурні* (когнітивні) *компетенції* (уявлення про людину, суспільство, культуру, науку, сучасні технології; здатність підтримувати своє фізичне та психічне здоров'я; володіння соціально-правовими основами поведінки в громадянському суспільстві); *соціально-психологічну* (комунікативну) *компетентність* (уміння визначати індивідуально-психологічні та емоційні стани інших людей; уміння добирати адекватні способи взаємодії з різними людьми залежно від ситуації); *особистісну* (емоційно-вольову) *компетентність* (прагнення до успіху; постановка адекватних життєвих цілей; відповідальність за прийняті рішення; вміння налагоджувати взаємини; життєтворчість; моральна свідомість; почуття власної гідності; самоконтроль поведінки тощо) [7, 145]. Сформованість цих видів компетентності означає зрілість педагога в професійній сфері, що сприяє його особистісному становленню, визначає стартові можливості в успішній педагогічній діяльності.

Отже, розвиток студента відбувається завдяки ціле-спрямованому, систематичному і безперервному процесу удосконалення розумової, психічної, фізичної і професійної діяльності за допомогою відповідного навчального матеріалу, доцільного впливу й адекватної організації навчально-виховного процесу. Професійна компетентність майбутнього педагога у сфері навчання та самонавчання – це здатність молодої людини до професійної праці і успішної життєдіяльності, що ґрунтується на здобутих знаннях, уміннях, досвіді та цінностях, до продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проєкту. Знання – це лише потенціал, яким повинен володіти фахівець, головною є результативність діяльності спеціаліста в конкретних умовах. Тому одним із напрямів модернізації освіти є запровадження та реалізація компетентнісного підходу в навчанні, що орієнтується на кінцевий результат освітнього процесу та спрямовується на формування у випускника

готовності ефективно організовувати внутрішні (знання, уміння, цінності, психологічні особливості тощо) і зовнішні (інформаційні, людські, матеріальні) ресурси для досягнення поставленої мети. Компетентність характеризує міру включеності студента до активної педагогічної діяльності, здатність ефективно розв'язувати конкретну навчальну чи виховну ситуацію, мобілізуючи при цьому знання, уміння, досвід, поведінкові прояви та цінності. На перший план виходить категорія “здатності до дії” як уміння використати знання у практичній діяльності [4, 29].

Конструювання професійно компетентного вчителя – це створення *моделі* формування професійної компетентності у сфері навчання і самонавчання майбутнього педагога. Модель є психолого-педагогічною системою формування та розвитку особистих якостей, професійних знань, умінь і навичок майбутнього вчителя у процесі навчально-виховної діяльності, самостійної й позааудиторної роботи студентів [1, 381]. Модель професійної компетентності майбутнього педагога у сфері навчання та самонавчання, на нашу думку, охоплює:

1. Чинники, що характеризують *рівень розвитку пізнавальної сфери*, когнітивного досвіду майбутнього вчителя у сфері навчальної діяльності й організації самостійної навчальної діяльності;

2. Чинники, що характеризують *розвиток індивідуальних особливостей* (індивідуально-психологічні властивості, рівень соціальної, моральної, етичної зрілості, свідомості та самосвідомості);

3. Засоби, які стимулюють *формування позитивних особистісних та широких соціальних мотивів у сфері навчання* (концепція викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу, методик викладання фахових дисциплін і предметів філософського спрямування, концепція навчальної діяльності педагогічного ВНЗ, психолого-педагогічний моніторинг освітнього процесу, матеріальне стимулювання досягнень студентів у навчально-дослідницькій діяльності, особистісно орієнтований підхід до студентів);

4. Засоби, що пов'язані із *ресурсним забезпеченням освітньої діяльності студентів* (підручники, авторські тексти лекцій, методичні розробки, альтернативні варіанти програмованого контролю знань, Internet-ресурс);

5. Засоби, які сприяють *створенню креативного, розвивального середовища*, стимулюючи навчальну діяльність та самонавчання студентів педагогічного закладу (наприклад, реалізація у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка програми особистісного і професійного розвитку студента, моделей навчальної, розвивальної та виховної діяльності майбутнього фахівця, розроблених професором М.В. Савчином);

6. Врахування *принципів активно-діяльнісного підходу*, інтеграції різних форм і видів навчальної діяльності, професійно спрямованої дії, індивідуалізації та диференціації змісту і форм освітньої діяльності, моделювання освітнього середовища, що сприяють стимулюванню проявів суб'єктності особистості;

7. *Умови* формування професійної компетентності майбутніх педагогів у сфері навчання та самонавчання:

- створення навчального середовища, яке стимулює професійну підготовку студентів до фахової педагогічної діяльності;

- відкритість освітнього та соціокультурного простору університету суспільству, його мобільність, швидка реакція на зміну освітніх тенденцій та впровадження освітніх технологій, залучення студентів до наукової і дослідницької діяльності із фахових дисциплін, психології, педагогіки, введення спецкурсів з психологічних дисциплін, які стимулюють наукову й педагогічну творчість, самонавчання.

8. *Шляхи* формування та розвитку професійної компетентності майбутніх педагогів у сфері навчання та самонавчання:

- особистісне і професійне самовизначення майбутнього педагога, що детермінує вибір напрямів навчальної й освітньої діяльності і середовища самореалізації та самонавчання;

- вихідні параметри навчальної діяльності студента, які полягають у набутті додаткових компетенцій у моделях поведінки, організації навчання та відпочинку;

- ступінь реалізації особистого потенціалу студента, що характеризується адекватною самооцінкою, стійкою мотивацією, позитивним емоційно-вольовим розвитком, самостійністю й самоконтролем, адекватним плануванням самостійної роботи, потребою професійної творчості і саморозвитку;

– ступінь інформованості про напрями, форми і методи навчальної діяльності та її зміст;

– ступінь інтеграції студента до професійного середовища, суспільного життя, засвоєння соціальної ролі “вчитель”, активна життєва позиція, засвоєння норм та цінностей, які культивуються освітнім середовищем педагогічного ВНЗ, ініціативністю.

Уважаємо, що реалізація цієї моделі можлива за умови узгодженості усієї сукупності елементів єдиної цілісної структури професійної компетентності: вивчення і аналіз проблемних тенденцій, визначення психолого-педагогічних, організаційних умов, засобів, методів та технологій навчання, практичне впровадження і експериментальна перевірка їх ефективності.

Слід зауважити, що системоутворювальні елементи моделі формування професійної компетентності педагога у сфері навчання та самонавчання повинні враховувати важливі аспекти педагогічної діяльності: специфічні вимоги до професійної педагогічної діяльності у сфері теоретичної і практичної підготовки майбутнього вчителя; об’єктивні умови організації навчально-виховного процесу, які виходять із можливостей матеріально-технічної, методичної бази педагогічного ВНЗ; дотримання основних дидактичних принципів формування змісту навчання та тактики виховання, організації самостійної роботи студентів; поетапний контроль у процесі підготовки до педагогічної практики в школі, а також аналіз її результатів на факультетських та студентських конференціях у ВНЗ.

Конструюючи модель формування професійної компетентності вчителя у сфері навчання та самонавчання, ми керувались тезою, що процес розвитку умінь і навичок педагогічної діяльності повинен відповідати таким методологічним принципам: психологізації, гуманітаризації, технологізації навчальної та позааудиторної роботи з майбутніми педагогами, наявності розвивального потенціалу; ціннісно-орієнтаційній установці на саморозвиток, самонавчання і самоактуалізацію; доступності знань, що полягає у врахуванні духовного, пізнавального, емоційного, фізичного рівня розвитку студентів; індивідуального і діяльнісного підходу, реалізованого в індивідуальних творчих, пошукових, проектних завданнях для організації самостійної діяльності студентів, зв’язку психолого-педагогічної теорії та практики.

Висновки. Отже, психолого-педагогічне керівництво процесом формування професійної компетентності студентів відкриває нові можливості для оптимізації навчального процесу, модернізації технології отримання нових знань і становлення педагогічної творчості майбутнього педагога у сфері навчання та самонавчання. Результати вивчення проблеми оптимізації навчального процесу вказують на те, що психологічний менеджмент має бути постійною складовою професійної підготовки студента. Це сприятиме формуванню вмінь і навичок сприймати, аналізувати, обробляти, застосовувати, оцінювати інформацію (нові ідеї, передовий досвід), учитися аналізувати стан і перспективи власного розвитку, регулювати та коригувати усі складові навчально-виховного процесу. Розв'язання цих завдань неможливе без розвитку самостійності та здатності майбутнього педагога критично мислити, бажання постійно поглиблювати свої знання, неупереджено ставитися до різних точок зору, бути мобільним і раціональним у прийнятті рішень. Усе це може здійснювати лише вчитель з високою професійною компетентністю, розвиненими творчими, дослідницькими здібностями, високим рівнем інтелегентності, духовно-морального потенціалу, конкурентоздатності, ерудованості, здатності до безперервної освіти.

Досягнення мети формування професійної компетентності майбутнього вчителя у сфері навчання та самонавчання – це створення і забезпечення умов для повноцінного інтелектуального, соціального та морального розвитку педагога.

Окреслені положення дають змогу визначити *перспективу* нашого дослідження, а саме: експериментальне вивчення професійної компетентності у сфері навчання та самонавчання як пролонгований моніторинг складових моделі професійної компетентності майбутнього педагога на різних етапах професіоналізації.

Література

1. Бреславська Г.Б. Формування культури дозвілля, як складової професійної компетентності майбутніх вчителів / Г.Б. Бреславська // Формування професійної компетентності вчителя в умовах вищого навчального закладу : [наук. посібник ; за заг. ред. проф. С.І. Якименко]. – К. : Видав. Дім “Слово”, 2011. – С. 381.

2. Дергунова Н.А. Формирование профессиональной компетентности студентов-социологов при обучении математики / Н.А. Дергунова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mce.biophys.msu.ru/archive/doc15380/doc.pdf>.

3. Іванцова Н.Б. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу / Н.Б. Іванцова // Формування професійної компетентності вчителя в умовах вищого навчального закладу : [наук. посібник ; за заг. ред. проф. С.І. Якименко]. – К. : Видав. Дім “Слово”, 2011. – С. 17 – 22.

4. Коваленко Є.І. Шляхи формування творчої особистості студента / Є.І. Коваленко // Проблема формування сучасного вчителя у педагогічній школі. – Ніжин, 1999. – 138 с.

5. Петрук В.А. Формування базового рівня професійної компетентності у майбутніх фахівців технічних спеціальностей засобами інтерактивних технологій : [монографія] / В.А. Петрук. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 284 с.

6. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Джон Равен. – М. : Когнито-Центр, 2002. – 396 с.

7. Снігур О.М. Формування вмінь використовувати засоби інформаційних технологій у майбутній професійній діяльності вчителя початкової школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / О.М. Снігур. – К., 2007. – 335 с.

8. Шуляр В.І. Модель професійно-фахової компетентності сучасного вчителя в умовах неперервної освіти / В.І. Шуляр // Формування професійної компетентності вчителя в умовах вищого навчального закладу : [наук. посібник ; за заг. ред. проф. С.І. Якименко]. – К. : Видав. Дім “Слово”, 2011. – С. 106.

Машак Светлана. Психолого-педагогические аспекты развития профессиональной компетентности будущих педагогов в сфере обучения и самообучения. В статье проанализированы ключевые характеристики профессиональной компетентности будущих педагогов. Предложена модель ее развития, определяющая психолого-педагогические условия, пути и средства формирования профессиональной компетентности будущих педагогов в сфере обучения и самообучения в условиях педагогического университета. Констатировано, что профессиональная компетентность будущих педагогов в сфере обучения и самообучения – это одно из основных условий вхождения в

педагогическую профессию и достижения акмеологических вариантов профессионального становления.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, знания, умения, навыки, обучение, самообучение, модель профессиональной компетентности будущего педагога.

Mashchak Svitlana. Psychological and pedagogical aspects of development of teachers' professional competence in the field of education and self-learning. The paper analyzes the characteristics of professional competence of teachers. The model of development, which defines psychological and pedagogical conditions, ways and means of forming teachers' professional competence in teaching and learning in the pedagogical university has been proposed. It has been stated that the professional competence of future teachers in the teaching and learning process is one of the basic conditions for entry into the teaching profession and achieving acme logical options of professional formation.

Key words: professional competence, knowledge, skills, training and learning, model of professional competence of future teachers.